

TILAME

2-bosqich 1-semestr

14-mavzu: Furqat hayoti va ijodi

Adabiyot

Abdulkadirova M.M

- **Reja:**

- 1.Furqat hayoti haqida ma'lumot.
- 2.Furqat ijodi haqida ma'lumot.
- 3.Furqat –ma'rifatparvar shoir.

- **Risola**—ayrim masalalarga bag`ishlangan ilmiy asar, kitob.

HAYOTI VA IJODI

TILAME

Zokirjon Xolmuhammad o‘g‘li Furqat — milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri. U shoir va adib, adabiyotshunos va muarrix, elshunos va mutarjim sifatida o‘zidan boy ma’naviy meros qoldirdi. Shuningdek, Furqat zamonasining mashhur xattotlaridan edi.

Furqat 1859-yili Xo‘qand shahrida tug‘ildi. Yoshligidanoq Muqimiy, Muhyi, Zavqiy, Nisbat, Muhayyir kabi shoirlar muhitida qizg‘in ijodiy faoliyat bilan mashg‘ul bo‘ldi. Furqatning shoir sifatidagi kamoloti ayni shu davrda boshlangan.

Toshkentda ikki yilga yaqin istiqomat qilgan shoir 1891-yili chet ellarga chiqib ketishga majbur bo‘ladi. Turkiya, Yunoniston, Bolgariya, Arab mamlakatlari va Hindistonda bo‘lib, Xitoyning Shinjong viloyatiga qarashli Yorkent shahrida turg‘un bo‘lib qoladi.

**Zokirjon Xolmuhammad
O'g'li Furqat
(1859 - 1909)**

TILAME

1876-yilda Yangi Marg‘ilon (hozirgi Farg‘ona) shahridagi savdogar tog‘asining iltimosiga ko‘ra u yerga ishlarida unga yordamlashgan, keyinchalik o‘zi ham kichik do‘kon ochgan. Ayni paytda bilimdon ziyoli sifatida kishilarning borib, savdo arz va iltimoslarini rasmiy mahkamalarga arizalar shaklida bitib, mirzalik ham qilgan.

TIIAME

Furqat Yangi Marg‘ilonda ijodkor sifatida to‘la shakllandi, o‘z g‘azallariga «Furqat» taxallusini qo‘yib, shuhrat qozona boshladи. Bu yerda o‘tkazilgan yillar Furqatning xalqchil dunyoqarashi, ilg‘or adabiy-estetik tushunchalarining shakllanishida ham muhim bir bosqich bo‘ldi. 80-yillarning boshlarida Furqat Qo‘qonga qaytib, oila quradi va, asosan, ijodiy ish bilan shug‘ullanadi. Muqimiy va Muhyi yetakchi bo‘lgan Zavqiy, Nodim, Nisbat, Muhayyir kabi ijodkorlar guruhi bilan bevosita muloqotda bo‘ladi, ular uyushtirib turadigan adabiy majlislar, she’riyat kechalarining faol ishtirokchisiga aylanadi.

TIIAME

- Furqatning Qo‘qondagi bu davr ijodi tur va mavzu, mazmun va shakl rang-barangligi jihatidan ham, sermahsulligi jihatidan ham diqqatga sazovor. U mumtoz she’riyat an’analari ruhida ko‘plab ishqiy g‘azallar, muxammaslar yaratgan. Alisher Navoiy asarlariga go‘zal nazira va taxmislар bog‘lagan, uning she’rlarida ijtimoiy ruh va zamonaviylik tobora keng o‘rin egallay boshlagan masalan, «Bo‘ldi» radifli muxammasi va boshqa she’rlarida. Furqat xalqning siyosiy huquqsizligi va iqtisodiy nochor ahvolidan qayg‘irgan («Ne jurm o‘ttiki bizdin, bunchalik ...)

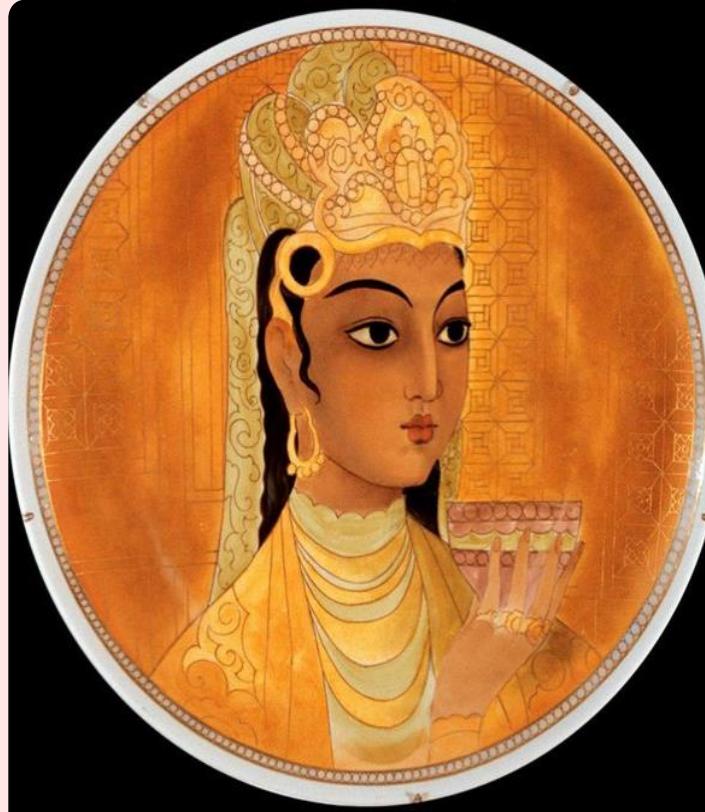

TIIAME

Qo‘qon xonligining uzil-kesil tugatilib, batamom mustamlakaga aylantirilishi voqeasiga bog‘liq holda yaratilgan: «Demish xon bir kunikim, davru davronlar qayon qoldi?» misrasi bilan boshlanuvchi muxammasi ham Furqatning shu davrdagi ijodi mahsulidir. Toj-u taxtdan, sha’n-u shavkat va a’yonlardan mahrum bo‘lgan Xudoyorxon nomidan bitilgan bu asar ham shoir ijodida zamonaviy ijtimoiy mavzu keng o‘rin egallaganlining isbotidir.

- Furqatning ijodiy merosida an'anaviy she'riy turlar, o'zbek mumtoz adabiyotidagi asosiy mavzular yetakchi o'rin egallaydi. Uning g'azal va muxammaslari, bog'lagan taxmislari o'zining hayotiyligi, musiqiyligi, nihoyatda samimiyligi bilan o'quvchini maftun etadi.

- G'AZALLARI:

- «Bahor ayyomida gulgashht etarga bir chaman bo'lsa»;
- «Umr xush o'tmas bahor ayyomi sahro bo'lmasa»;
- «Surmadin ko'zlar qaro, qo'lllar xinodin lolarang»;
- «Jannatning gullaridan gulzoringiz chiroylig»;
- «Ko'ngul dardig'a topmay boraman hargiz davo istab»;
- «Fasli navbahor o'ldi ketubon zimistonlar» kabi misralar bilan boshlanadi.

TIIAME

- Furqatning «Etti falak», «Biri», «Istar ko‘ngul», «Do‘st», «Kokulung» radifli muxammaslari, Navoiy g‘azallariga taxmislari davr she’riyatining ham g‘oyaviy, ham badiiy jihatdan yetuk namunalari hisoblanadi.
- Furqat she’riyatida mustamlaka tuzumining illatlarini qoralash, joriy adolatsizlik va zo‘ravonlikdan, huquqsizlik va nochor hayotdan, nodonlarning zamonada e’tibor topib, donolarning xor -zor etilishidan norozilik esda qolarli badiiy bo‘yoqlarda tasvirlangan.
- *«Charxi kajraftorning bir shevasidan dog‘men: Ayshni nodon surub, kulfatni dono tortadur»*

TIIAME

- «Bormasmiz» radifli she’rida esa o‘zbek milliy ruhiyati badiiy ifodalangan. Mashhur «Sayding qo‘yaber, sayyod...» musaddasida esa shoir shaxsning erkin yashash huquqini himoya qiladi, zulm va istibdodni qat’iy qoralaydi.
- Furqat she’rlarida ona yurt tabiatи va bahor go‘zalligi, jo‘shqin sevgi-muhabbat va chin insoniy fazilatlar, hayot shodliklaridan quvonish va turmush tashvishlaridan shikoyat qilish, umuman, odam va olam, kishilarning ma’naviy dunyosi, mehri va qahri yaqqol tasvirlangan.

TIIAME

- Furqat xuddi shu yillarda «Xammomi xayol» risolasini yozadi. «Chor darvesh» hikoyatini forschadan tarjima qiladi. «Nuh manzar» nomli she’riy kitob yaratadi. «Bulardin bo‘lak har xil g‘azaliyotim Farg‘ona muzofotig‘a (ya’ni, yon-atrof qishloq-shaharlariga) va digar mamlakatlarga muntashir (mashhur) bo‘ldi», deb yozadi shoir. Xuddi shu yillarda Furqat ilk bor she’rlarini to‘plab, majmua holiga ham keltirgan. Afsuski, shoirning o‘zi qayd etgan risola, manzuma va tarjimalari kabi bu majmua ham shu kunga qadar topilgan emas.

TILAME

ILMIY RISOLALARI

"TO`Y
TAVSIFI"

"GAP
TA`RIFIDA"

"AZA TAVSIFI"

"ILMI
ASH'ORNING
QOIDAYI
AVZONI"

TIIAME

Furqat ilk bor gazeta bilan tanishib, uning «Toshkent shahrida bosma bo‘lg‘on»ligini shu yerda biladi. Yangilikka chanqoq, taraqqiyatshunoshoi shoirda ijtimoiy hayotda yuz bergen o‘zgarishlarga, sekin-asta yoyila borayotgan fan va texnika namunalariga qiziqish uyg‘onadi, yangiliklar bilan bevosita tanishish, o‘z ko‘zi bilan ko‘rish ishtiyoqi zo‘rayadi.

1889-yil boshlarida Toshkent safariga chiqadi, Xo‘jandda to‘xtab, Toshxo‘ja Asiriy boshliq shoirlar, adabiyot muxlislari bilan uchrashadi, adabiy kechalarda ishtirok etadi. Nihoyat, 1889-yilning iyunida Toshkentga keladi. Toshkentdagi Ko‘kaldosh madrasasi hujralaridan birida yashaydi. Ko‘zga ko‘ringan olim, fozillar bilan tanishadi. Sharifxo‘ja eshon tavsiyasi bilan ma’lum muddat «Farhat» (shodlik, xursandlik) taxallusida she’rlar yozadi, lekin ko‘p o‘tmay, eski taxallusiga qaytadi.

Furqat taxminan 1886 - 87 yillarda Marg‘ilonga borib, u yerdagi Masjidi jome hujrasida istiqomat qilgan, yor-u birodarları ko‘magida kichik do‘kon ochgan bo‘lsa-da, asosan, she’riyat bilan shug‘ullangan, shaharning ziyolilari, jumladan, Xo‘jajon Rojiy, Muhammad Umar Umidiy-Havoiy, Mulla Toshboltu Royiq kabi ijodkorlar bilan tanishib, adabiy suhbatlar qurgan.

TIIAME

Furqat Toshkentda rus ziylilari, yevropacha hayot tarzi bilan tanishdi. Chor ma'murlari shoirning teatr, gimnaziyaga, turli konsertlarga kiritishni uyushtirdilar, ko'rgazmalarga olib bordilar. Yangi tarixiy sharoit tufayli yuz bergan o'zgarishlarni mushohada etish natijasida Furqat dunyoqarashida jiddiy o'zgarish bo'ladi va bu hol uning ijodida o'z badiiy ifodasini topadi — ma'rifatparvarlik, yevropacha ilm, madaniyat, fan-texnikaga xayrixohlik shoir she'rlarining yetakchi g'oyasiga aylana boradi. Bu esa Furqatning ko'p asrli o'zbek adabiyotiga yangi mavzular, yangi g'oyalar olib kirishiga zamin bo'ldi.

TIIAME

Toshkentda ochilgan erlar gimnaziysi, maorif muassasalari, madaniyat va san’at o‘choqlarini, tobora ko‘proq kirib kelayotgan fan-texnika yangiliklarini kuzatish oqibatida uning «Ilm xosiyati», «Gimnaziya», «Vistavka xususida», «Akt majlisi xususida», «Toshkent shahrida bo‘lg‘on nag‘ma bazmi xususida», «Suvorov» va boshqa asarlari maydonga keldi va ularning barchasi 1890-yillarda «Turkiston viloyatining gazeti»da chop qilindi.

MASNAVIY

TILAME

"GIMNAZIYA"

"ILM XOSIYATI"

"AKT MAJLISI
XUSUSIDA"

"VISTAVKA
XUSUSIDA"

TIIAME

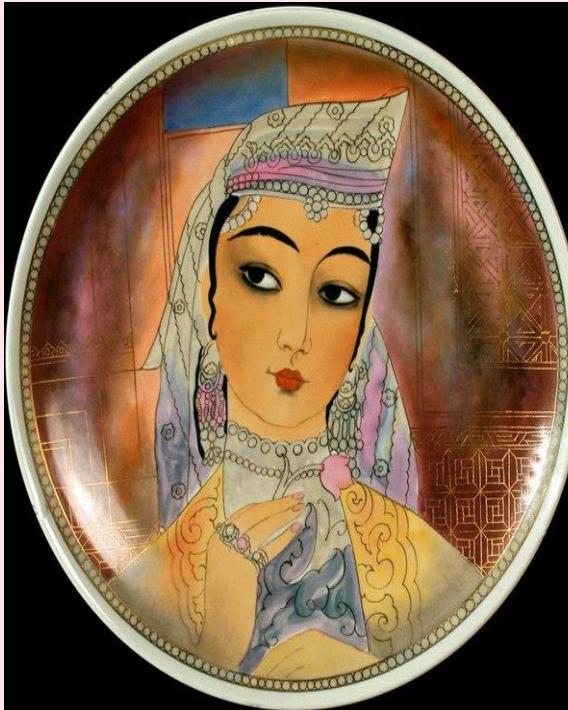
Bu turkum asarlarida Furqat yangilik va taraqqiyotning, ilm-fan va yevropacha maorif-madaniyatning targ‘ibotchisi sifatida namoyon bo‘ladi; o‘z vatandoshlarini zamonaviy bilimlarni puxta egallashga va ilg‘or xalqlar qatoridan o‘rin olishga da’vat etadi. Biroq Furqat ayrim zamondoshlari singari rus istilochilik siyosatining asl mohiyatini birdaniga anglay olmadi. Rus, Yevropa madaniyatparvarligi orqasida mahalliy ruslashtirish siyosati pinhon ekanligini so‘ngroq tushunib yetdi. Xuddi shu yillarda yaratilgan «Shoir ahvoli va she’r mubolag‘asi xususida» asarida Furqat ijodkor va badiiy adabiyot xususida gap ochib, she’riyatda realistik tasvir masalasini ko‘tardi.

TIIAME

1891-yilning iyulida Marv — Ashxobod — Boku — Batumi orqali Istanbulga bordi. Do'stlariga yozgan maktublarida, voqealarni oldindan bilgandek, vatanidan bir umr ajralib qoladigan odamning kayfiyatini aks ettirdi. Masalan, Istanbuldan yozgan «Sabog'a xitob» she'riy maktubida Vatan ishtiyoqi, do'stlar sog'inchi, g'urbat azoblari va yolg'izlik motivlari birinchi o'ringa chiqqan.

Furqat Istanbuldan Bulg'oriya va Yunonistonga o'tdi. Bolqon yarim orolining qator shaharlarida bo'ldi. 1892-yilning martida Istanbuldan O'rta dengiz orqali Arabistonga — Makka, Jidda, Madina shahrilariga bordi. Makkadagi haj ziyorati munosabati bilan «Hajnoma» asarini yaratdi. So'ng Bombayga keldi, Hindistonning qator viloyatlariga sayohat qildi. Uning bu davrda yozgan nasriy va nazmiy maktublarida tushkunlik, ona yurt sog'inchi va iztiroblari aks etgan. «Adashganman» radifli hamda «Kashmirda», «Bulbul» deb nomlanuvchi lirik she'rlar turkumi shu jihatdan o'ziga xos hijronnomadir.

Bir qamar siyemoni ko‘rdim baldayi Kashmirda,
Ko‘zlari masxuru yuz jodu erur tasxirda.
Zarra-zarra zar sochar boshig‘a har kun oftob,
Subh kelgach, kecha yotib chashmai iksirda.
Bir ko‘rib chohi zaqan Horut ila Morut ikov,
Chohi Bobil ichra qolmishlar bo‘lak tadbirda.
Lam’ai qiyg‘och ko‘zidin aning barqi nigoh,
Tezlik javharlari gar bo‘lsa har shamshirda.
Qoshi uzra xolining asrоридин bir nuqtadur,
Surai Nun o‘qudim payvasta har tafsirda.
Forig‘ ermas hech kim ul dilraboning ishqidin,
Zulfiga dilbastalig‘ har bir juvonu pirda.
Aydim: «Ey, jon ofati, zulfigingga bo‘lmishman asir!
Aydi: «Bu savdoni qo‘y, umring o‘tar zanjirda!»
«Nuqta lab ustida bejodur»,— dedim, aydi kulib:
«Sahv qilmish kotibi qudrat magar tahrirda».«
Aydi: «Ey bechora, qilding na uchun tarki vatan?»
Man dedim: «G‘urbatda Furqat bor ekan taqdirda!

TIIAME

Furqatning publitsist sifatidagi faoliyati 1890-yildan boshlandi. «Turkiston viloyatining gazeti»ga rasman ishga kirdi, gazetani tayyorlashda bevosita qatnashdi. Bir yildan ko‘proq vaqt mobaynida Sattorxon kabi ilg‘or ma’rifatparvarlar bilan hamkorlikda ishlab, gazeta sahifalarida o‘z maqolalarini e’lon qildi. Masalan, 1891-yil 1-yarmida «Xo‘qandlik shoir Zokirjon Furqatning ahvoloti. O‘zi yozgoni» publitsistik asarini yozib, shu gazetada e’lon qildi.

TIIAME

1893-yil martida Furqat Kashmir va Tibet orqali Sharqiy Turkistonga borib, Yorkendda turg‘un yashab qoldi. Oila qurdi. Tabiblikdan xabardor bo‘lgan shoir dorivor o‘simpliklar bilan savdo qiluvchi do‘kon ochdi, ijodiy ish va xattotlik bilan shug‘ullandi. Furqat doimo Vataniga qaytish umidi bilan yashadi. Avval boshlagan «Sayohatnama» asari ustidagi ishni Yorkendda davom ettirdi. Lekin bu asar hanuz topilgani yo‘q. U yerdan Toshkentga publisistik asarlar, turli mavzudagi xat-maqolalar, Farg‘ona va Toshkentdagi yordostilariga maktublar yo‘llab turgan. Furqat o‘zbek matbuoti tarixida feleton janrini boshlab berdi («Hind nayrangbozi Yorkendda», 1905).

TILAME

OG`IR DAMLAR

Barkamol lirikasi, jozibali nasri va publitsistikasi bilan XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi milliy adabiyotimiz rivojiga ulkan hissa qo`shgan Furqat ona vatanidan uzoqda vafot etdi. Uning jasadi Yorkendning Dongdor qabristoniga ko`milgan. 1990-yil shoir qabri ustiga maqbara qurilgan.

Furqatning she’rlari kitob holida dastlab 1913-yilda Muqimiy she’rlari bilan birga bayoz holida toshbosmada bosilgan edi, 50—80-yillarda ko‘p bor nashr etildi. Shoir hayoti va ijodi haqida qator ilmiy asarlar yozildi, dissertatsiyalar yoqlandi, opera librettosi, kinosenariy va boshqalar yaratildi. O‘zbekistondagi bir qator qishloq, tuman, maktab, ko‘cha va xiyobonlar, bog‘lar uning nomi bilan ataladi.

TIIAME

Savollar:

1. Furqatning tarjimayi holini so‘zlab bering.
- 2. Furqatning qanday asarlarini bilasiz?
- 3. Furqatning musaddasi qanday nomlanadi?
- 4. Furqatning qaysi g‘azali sizga yoqdi?
- 5. Furqat kimning g‘azaliga nazira bog‘lagan?
- 6. Furqatning qaysi she‘rlari qo‘shiq bog‘lganini bilasizmi?
- 7. Furqatning bizgacha yetib kelgan asarlarini tasniflang.
- 8. Uning yetib kelmagan asarlari qaysilar?

Uyga vazifa:
Furqat g‘azallaridan
yodlab kelish.

**ETIBORINGIZ
UCHUN RAHMAT!!!**